

de steeds belangrijker wordende particuliere kunsthandel. Ook op deze wijze bleek hun broodwinning verzekerd te zijn, zodat de Salon voor deze groep langzamerhand zijn belang verloor en de animo om zich aan het strenge jury-oordeel te onderwerpen afnam. Rond 1880 leidde het conflict tussen de staat en de kunstenaars tot het einde van de Salon. Vanaf dat moment was het organiseren van grote verkooptentoonstellingen een zaak van kunstenaars, kunstenaarsgenootschappen en de kunsthandel.

Hoewel de studie van Sfeir-Semler een aantal interessante conclusies bevat over de status en de leefwijze van vooral de avant-garde kunstenaar in de negentiende eeuw, die ingaan tegen de geijkte opvattingen hierover, moet, zoals ik reeds opmerkte, haar boek toch vooral gewaardeerd worden om de schat aan nergens anders vindbare informatie. De kwantificeerbare aspecten van het kunstenaarsleven, de organisatie van de kunsthandel en de Salon, en de opvattingen van de elkaar opvolgende voor het kunstbeleid verantwoordelijken komen alle aan de orde. Dit maakt het boek tot een onmisbaar naslagwerk voor iedereen die zich met het artistieke leven in het negentiende-eeuwse Frankrijk bezighoudt. Helaas biedt het boek vanwege de ontzaglijke hoeveelheden feiten en statistische gegevens tamelijk saaie lectuur. Juist omdat het een belangrijk naslagwerk betreft, is het bijzonder spijtig dat een register ontbreekt.

Universiteit van Amsterdam
Kunsthistorisch Instituut

Marijke Jonker

A. Tamse en E. Witte (eds.), **Staats- en Natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)**. VUBPress, Brussel/Bosch en Keuning, Baarn 1992. 327 pp. ISBN 9054870036/9024649641. Prijs: f 49,50.

Dit boek lijkt op het eerste gezicht een volledig en up-to-date wetenschappelijk dossier over het onderwerp '(visies op) Staats- en Natievorming in het Verenigd Koninkrijk'. De uitgevers van deze bundel, Tamse en Witte, plaatsen in hun inleiding de twaalf bijdragen in een knap kader van samenvattende beschouwing en aanvullende kritiek.

Die bijdragen handelen over constitutionele theorie en politieke praktijk, de plaats en kansen van het Verenigd Koninkrijk in Restauratie-Europa, over legervorming en parlement, over de adel als groep zonder wezenlijke samenhang en identiteit, over de petitiebewegingen van 1829 en 1830, over de economie, financiën en infrastructuur van het 'amalgam' van Willem I, over de kunst- en academische wereld, over de pers. Ze handelen echter in meerderheid vooral over het beleid van een enkele persoon inzake al deze deelaspecten: Willem I zelf.

Daarmee is de voornaamste kritiek op deze bundel gegeven: de vlag dekt de lading niet. De titel wekt immers de indruk dat Willem I's koninkrijk cen-

traal staat. Men verwacht binnen het raamwerk van *Staats- en Natievorming* bijdragen over land en volk, natie en staat en hun ontwikkeling gedurende de jaren 1815-1830. In feite echter wordt de lezer met name onthaald op onderzoek, (her)interpretaties, nieuwe wegingen en appreciaties van 's konings beleid en de effecten daarvan op de genoemde onderwerpen. De nadruk op de monarch, zijn zienswijze en handelen is groot. Dat kan tot vertekeningen in de geschiedschrijving van de staats- en natievorming binnen het Verenigd Koninkrijk leiden.

Deze verenging van het aandachtsveld doet echter geen afbreuk aan het belang van de afzonderlijke bijdragen. Worst wijst op het belang van het Verenigd Koninkrijk in constitutioneel opzicht: de dualistische uitleg van de grondwet holde 's konings positie uit en was de voorbode van de liberale toekomst. Noch vorstelijk monisme noch volkssoevereiniteit waren in de tijdsomstandigheden aanvaardbaar. De krampachtige natievormende politiek van Willem I zou ten doel hebben gehad, zijn onzekere positie te doen vergeten of zelfs een nieuwe legitimatie te verschaffen.

De Valk wijst op de minder moderne kanten van Willem I's regering. Hij ontkent het bestaan van een onoplosbaar tegenstrijdig koningsbeeld: de vorst als 'Vader Willem' enerzijds en als 'mensenschuw autocraat' anderzijds. Als vaderlijke vorst immers kon hij zijn onmondige onderdanen geen verantwoordelijkheid geven. De Valk wijst in dit verband ook op de specifiek Pruisische inspiratie van Willem I.

Van Sas hield zich bezig met de nauwe verwevenheid van Willem I's binnen- en buitenlandse politiek; het samenspel van machtsstrategie en welvaartspolitiek. Hij wijst er op, dat Willem I's streven naar een positie als grote mogendheid voor zijn rijk gezien moet worden in het kader van de strijd tegen het materiële en morele verval van Nederland tussen 1780 en 1848. Van Sas is in zijn artikel optimistisch over de levenskansen van de Grootnederlandse staat en mogelijkheid van een Grootnederlandse natie voordat '1830' roet in het eten zou werpen. Als de koning tijdig libera(al)(er) geworden zou zijn was het uiteenvallen van zijn staat mogelijk zelfs te vermijden geweest. Terecht merkt Tamse echter op, dat toegeven aan liberale wensen, vooral op defensie-gebied, de status van het 'amalgam' als Europese grote mogendheid in gevaar zou hebben gebracht.

Amersfoort plaatst de legervorming ten tijde van Willem I in het kader van de strijd tussen koning en parlement. De Kamer slaagde erin, met behulp van zijn budgetrecht aan het koninklijk defensie-prerogatief afbreuk te doen. Zijns ondanks moest Willem I bovendien toestaan dat zijn ideaal van een staand leger gaandeweg moest wijken voor de praktijk van een leger van dienstplichtige miliciens. De revolutie van 1830 onderbrak volgens Amersfoort een proces van verdere leger-liberalisering.

'Willem I heeft zich persoonlijk sterk ingezet voor de economische eenheid van zijn koninkrijk. De mislukking ervan dient niet in economische oorzaken

gezocht te worden. Financieel gezien bracht hij echter geen werkelijke vernieuwingen; het land kwam mede door zijn financiële beleid aan de rand van het bankroet.'

In de bijdragen van Laureyssens, Fritschy en Van der Woud wordt de voorgaande, door velen geaccepteerde stelling gerelativeerd. Laureyssens behandelt de rol van de door de koning geïnitieerde Société Générale: deze instelling functioneerde als beheerder van de staatskas en bevorderaar van de financiering van industrie en technologie in het Zuiden. Een innovatie.

Fritschy maakt aannemelijk dat het koninkrijk er financieel gezien niet slecht voorstond in vergelijking met Engeland en Frankrijk. Over het effect van de grote Noordnederlandse staatsschuld op de integratie van Noord en Zuid schrijft zij echter niet.

Van der Woud betoogt dat de ooit zo geprezen openbare-werken-politiek van Willem I nauwelijks een bijdrage vormde voor de nationale eenheid. Integendeel: het beleid zou gericht zijn op bevoordeling van de rijke Noordelijke handelscentra om zo ook de staatsfinanciën weer op orde te kunnen brengen.

Terecht wijst redacteur Els Witte overigens op het Kanaal van Gent naar Terneuzen, op de Zuidwillemsvaart, op het kanaal Brussel-Charleroi en de opbloei van de Antwerpse haven: Van der Wouds stelling schijnt niet zonder meer houdbaar.

De studie van Bergvelt handelt over Willem I's kunstaankoop- en -opdracht politiek; Roelevink schrijft over 's konings beleid inzake de universiteiten. Beide verhandelingen bevestigen het ontbreken van een krachtdadig en effectief beleid om op cultureel terrein Noord en Zuid nader aan elkaar te binden.

Het laatste artikel van de bundel (over de pers en de publieke opinie) is van de hand van Vermeersch. Aanvechtbaar lijkt zijn mening, dat Willem I zich in het begin te weinig heeft ingespannen de pers in het Zuiden te gebruiken om de publieke opinie te beïnvloeden ten gunste van zijn 'amalgam'. Voorts kan men zich afvragen of men de oppositiepers in het Zuiden als draager van de Zuidelijke suprematie-gedachte die grote rol moet toekennen die Vermeersch aanneemt. Zoals Witte opmerkt, waren er ook in het Noorden actieve oppositie-journalisten werkzaam en is de desintegratie van het Verenigd Koninkrijk in dit opzicht niet vooral uit zuidelijke expansiedrang te verklaren. Er was immers een wijder verbreide gezagscrisis.

Het voorgaande geeft duidelijk aan hoe centraal de figuur van Willem I en zijn beleid in deze bundel staan. Het zij toegegeven: Janssens en François leveren bijdragen over grotere maatschappelijke groepen. Zij behandelen immers respectievelijk de politieke invloed van de adel en de petitiebeweging van met name 1829. Janssens beschrijft de geringe homogeniteit van de adel. Bij François springt het belang van petitie-onderzoek in het oog: zo kan men zicht krijgen op de motieven, sociale plaats en samenhang van de petitionerende Zuidnederlanders. Het gaat hier echter maar om twee van de in totaal

twalf bijdragen. Bovendien geeft François een verslag van nog niet afgerond onderzoek. De gerichtheid op persoon en beleid van koning Willem I leidde tot hinderlijke omissies in dit dossier over natie- en staatsvorming in de jaren 1815-1830 in het Verenigd Koninkrijk. Wat er aan 'natiebesef' onder grote groepen van de bevolking in Noord en Zuid al dan niet leefde wordt onderbelicht.

Opvallend is, dat in *Staats- en Natievorming* geen gewag gemaakt wordt van *De eenwording van Nederland* van Hans Knippenberg en Ben de Pater (Nijmegen, 1988.) Daar wordt melding gemaakt van enkele interessante manieren om zicht te krijgen op de voortgang van de natievorming en de inhoud van het 'natiebesef' binnen de samenleving. Een goede methode is bijvoorbeeld het onderzoek naar dienstweigering in 1830 onder schutters (een categorie militairen die bij Amersfoort niet genoemd wordt). Duidelijk is, dat zowel in Zeeuws-Vlaanderen, Twente als de Achterhoek talloze katholieke schutters weigeren op te komen voor de vervulling van hun militaire plichten. De staat wordt in een van zijn hoofdtaken niet gerespecteerd en de betrokkenen lijken zich niet geheel thuis te voelen binnen de natie.

In Brabant doet zich hetzelfde voor onder miliciens. (Door François wordt overigens geen melding gemaakt van reeds eerder gedaan onderzoek naar petitionnementen en onrust in Zeeuws-Vlaanderen in de periode 1829-1831.)

Een andere wijze om inzicht te krijgen in de onder de bevolking levende opvattingen over de staat en de natie kan het onderzoek naar oproeren zijn. In *Staats en Natievorming* mist men bijvoorbeeld iedere verwijzing naar de golf van onlusten die begin 1823 over met name Wallonië spoelde. Een zo stevige reactie op de invoering van de belasting op geslacht en gemaal van 1822, dat men voorzichtig wordt met optimistische inschattingen over de beheersbaarheid van de tegenstellingen binnen Willem I's koninkrijk.

Een derde wijze om het 'natiebesef' te onderzoeken zou het onderzoek naar de relatie tussen Noordelijke en Zuidelijke genootschappen kunnen zijn. Ik denk hierbij onder meer aan de vrijmetselaars (waartoe de in Luik Nederlands docerende Kinker behoorde, overigens niet genoemd door Roelevink).

Dit alles bedenkend is *Staats- en Natievorming* een onmisbare, waardevolle maar eenzijdige bundel, met boeiende research, nuanceringen en herinterpretaties. De eenzijdigheid schuilt in de onderbelichting van de gevoelens over staats- en natievorming binnen de beoogde natie. Hier zijn interpretaties nog niet aan de orde, aangezien het onderzoek nog grotendeels moet starten.

Maartensdijk

A. Doedens

W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* Hollandse Historische Reeks 18, 's-Gravenhage 1992; ISBN 9072627091. xi + 586 pp. + ill. Prijs f 99,50.